

צופיה הליכות לשונה דעת לשון

ג

מחקרים בלשון העברית לתקופותיה
קובץ מאמרים לכבוד צופיה קרני, ראש החוג ללשון עברית,
לרגל פרישתה לגמלאות

בעריכת
סיגלית רוזמרין ויהונתן וורמסר

הוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה
ירושלים, תש"ף (2020)

חברי המערכת:

פרופ' אפרים חזן, פרופ' אהרן ממון, פרופ' ישראל רוזנסון,
ד"ר גבריאל בירנבאום, ד"ר ציון עוקשי

עריכת הלשון

אריאל סמואל
חנה פורטגנג

מזכירת המערכת

שלומית זמיר

דעת לשון הוא כתב עת שפיט היוצא לאור אחת לשנתיים.
המעוניינים להציע את מאמריהם לפרסום מתבקשים לפעול לפי ההנחיות המפורטות באתר
מכללת אפרתה www.emef.ac.il

אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי
או מכני (לרבות צילום והקלטה) בלא אישור בכתב ומראש, מהוצאת אפרתה.
עשינו ככל יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות על כל החומר ממקורות חיצוניים.
אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם תובא לידיעתנו, נפעל לתקנה.

ISSN: 2412-5083

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס 02-6738660

וא"ל: efrata@emef.ac.il

תוכן העניינים

5	דבר העורכים	
9	הבחירה בעברית והשיבה אל לשון המקרא בתנועת ההשכלה היהודית בגרמניה על רקע התרבות והלשון הגרמנית	אילן אלדר
35	חידושי לשון בספרות הגאונים ובפירוש רבנו חננאל	אפרים בצלאל הלבני
51	"והלשונות חלוקים זה מזה כידוע למשכילים": הדיוק במונחי בעל 'פתחי תשובה'	חנן יצחקי
69	תרגום כפול ככלי פרשני בתרגום יונתן על ספרי נביאים: מנחום עד מלאכי	מרים (לאור) כהנא
85	ניגוד משמעות ואוקסימורון	ציון עוקשי
93	"המרכזנית היא בחורה קשרונית": מילים הומופוניות ופסידו-הומופוניות כבסיס להומור הלשוני של יעקב פרוינד	חיים רביב
109	לברור המשמעות והאטימולוגיה של המילה ארובה	אבי שויקה
133	פועלי אמירה ודרכי מסירת מידע בסימון טקסט	בת-ציון ימיני

לביורור המשמעות והאטימולוגיה של המילה ארובה

אבי שויקה

מבוא

האטימולוגיה של המילה 'ארובה' אינה ידועה. הצעתו של גזניוס, שהייתה מקובלת בעבר, לקשור אותה עם הפועל הערבי *أرب*, שמשמעו קשר, שזר, פיתל, נדחתה מן המחקר כבר לפני כמאה שנה, ומאז ועד היום לא באה אחרת במקומה.¹ לדעתי הסיבה לקושי בזיהוי האטימולוגיה של המילה נעוצה בכך שעד היום לא נתברר בדיוק הראוי משמעה של מילה זו בעברית המקראית. אם כן, למאמר זה מטרה כפולה: לברר בדיוק האפשרי את משמעה של המילה 'ארובה' בלשון המקרא על ידי עיון מחודש ומדוקדק בכתובים, ועל בסיס ביורור זה להציע הצעה חדשה להבנת האטימולוגיה של מילה זו והקשר שלה עם הפועל ארב.

הפירוש המקובל למילה 'ארובה' במילונאות המקראית הוא 'חלון' או 'חלון קטן, אשנב'.² אולם מן המילונים עצמם נראה שהגדרה יחידה מעין זו אינה הולמת את כל היקרויותיה של המילה, שמצאי ההקשרים שבהם היא מובאת מביך מעט. בשש מתשע היקרויותיה של המילה 'ארובה' במקרא היא באה בצירוף 'ארובות השמיים' או בדומה לזה,³ ובאלה ההקשר הוא בדרך כלל ירידת גשם. אולם בשלוש היקרויותיה האחרות היא באה בהקשרים שקשה לעמוד על המשותף להם: "וְכִינֹיִם אֶל אַרְבֹּתֵיהֶם" (ישעיהו ס, ח), "וְכַעֲשֹׁן מֵאַרְבֶּה" (הושע יג, ג), "וְחֶשֶׁב הָרְאוֹת בְּאַרְבֹּת" (קהלת יב, ג). כבר גזניוס מנה את ארבעת ההקשרים האלה כארבע משמעויות נפרדות, ומגמה זו נמשכת במילונאות

1. על הצעה זו, השפעתה על המחקר והסיבות שבגללן יש לדחותה נפרט בחלקו השני של המאמר.
2. במילונאות המקראית בלשון הגרמנית ההגדרה המקובלת כיום למילה 'ארובה' היא Luke, שמשמעה חלון קטן, אשנב (גזניוס-דזנר, 2013; קוהלר ובאומגרטנר, 1953). במילונים מקראיים בלשון האנגלית מתורגמת המילה בדרך כלל Window (קליינס, 1993, וכך גם בראון, דרייבר ובריגס, 1907, לצד הצעות אחרות).
3. פעמיים (בסיפור אחד) מופיע הצירוף "אַרְבֹּת בְּשָׁמַיִם" (מלכים ב, ז, ב, יט), ופעם אחת "אַרְבֹּת מְקוֹרוֹם" (ישעיהו כד, יח).

המקראית עד ימינו.⁴ גם מתרגמי המקרא ופרשניו, ישנים כחדשים, נטו לפרש את המילה 'ארובה' בכל אחת מהיקריותיה בפירוש הנראה להם המתאים ביותר לעניין, בלי להתחשב תמיד בשאלה כיצד פירוש זה מתיישב עם שאר היקריותיה של המילה. דומה שיש במצב זה לרמז כי שאלת משמעותה המדויקת של 'ארובה' בלשון המקרא היא בעיה שעדיין מחכה לפתרון ראוי.

בחלקו הראשון של המאמר נבחן מחדש את שאלת משמעותה של המילה 'ארובה' על סמך דיון מפורט בכל הכתובים במקרא שבהם היא מובאת, וכן במשמעות המילה בלשון חז"ל ובלשון האוגריתית. על בסיס מסקנותינו ננסה להציע הסבר חדש לאטימולוגיה של 'ארובה' בחלקו השני של המאמר.

משמעות המילה 'ארובה'

א. כיונים אל ארובותיהם

הכתוב הראשון שנדון בו הוא מנבואת ישעיהו: "מִי אֵלֶּהָ כָּעֵב תְּעוֹפִינָה וְכִיּוֹנִים אֶל אַרְבֹּתֵיהֶם?" (ישעיהו ס, ח). משמעות המילה 'ארובה' בפסוק זה תלויה בשאלה היכן היוונים מקננות. בפרשנות המדעית קשה למצוא דיון בשאלה; רוב המפרשים לא העירו דבר על המילה "ארובותיהם" והסתפקו בתרגום השוטף של הטקסט.

התרגומים עצמם נחלקים מבחינה זו לשני מחנות. יש שתרגמו את המילה 'ארובה' במשמעות חלון, ואחרים העדיפו את המובן שובך. שני פתרונות אלה נמצאים כבר בתרגומים העתיקים. התרגום המיוחס ליונתן תרגם "שובכיהון", ולעומת זאת הפשיטתא והוולגטה תרגמו במשמעות חלון. בדרכן הלכו רוב התרגומים הקלסיים לשפות האירופיות, כמו לותר (fenster) ותרגום המלך ג'יימס (window). אך תרגומים חדישים, הנוקטים בדרך כלל תרגום מילולי פחות, נוטים לתרגם במשמעות שובך.⁵ גם בפירושים חדשים לישעיהו שכוללים תרגום עצמאי לכתוב אפשר למצוא ייצוג (שווה למדי) לשתי אפשרויות אלה, אך כמעט אי אפשר למצוא דיון כלשהו בבעיה של משמעות המילה 'ארובה' בהקשר זה. נשאלת אפוא השאלה כיצד להבין את שני התרגומים המקובלים. התרגום שובך (dovecotes) אמור במתקן מעשה ידי אדם לגידול יונים; על פי רוב מדובר במעין מבנה

4. מהדורות מילון גניוס בעריכתו של בול (בול, 1895, מהדורה אחרונה 1962), מונות בערך 'ארובה' ארבע משמעויות נפרדות. המהדורה האחרונה בעריכתם של מאייר ודזנר, 1987, קובעת את המילה Luke להגדרה כללית, אך עדיין מפצלת את הערך לשלוש תת-משמעויות. ב-HALAT מפוצל הערך לשתי משמעויות, והן אומנם מוגדרות הגדרה דומה.

5. כך למשל New English Bible, La Jerusalem Bible.

מובנה ובו אשנבים אחדים אל תאים קטנים שהיונים שוכנות בהם. תרגום זה הוא על פי ההקשר בלבד ונשען על המציאות המוכרת למתרגמים, אולם הוא חסר בסיס לשוני, משום שלמשמעות זו אין שום עניין בהיקריותיה האחרים של המילה 'ארובה' במקרא. אשר לתרגום המילה במשמעות חלון, מובנו של המשפט הנידון לפי תרגום זה אינו ברור מאליו. פרשני הפשט היהודים בימי הביניים, שאחזו אף הם בדעה שמשמעות המילה 'ארובה' היא חלון, התלבטו למה בדיוק הכוונה בהקשר הנידון. לדעת רד"ק, לדוגמה, הארובות "הם חלונות השובר". ראב"ע לעומת זאת פירש "הם החלונות, ששם קינם", ונראה שכוונתו לחלונות רגילים של בית. למרות אי־בהירות זו הפרשנים החדשים שמתרגמים מילה זו במובן חלונות אינם מפרשים בדרך כלל למה כוונתם והיכן בעצם מקננות היונים. יהיה הפירוש המדויק אשר יהיה, התרגום "חלונות" מבוסס על ההנחה שבפסוק זה מדובר ביונת הבית, השוכנת במגורי האדם. הנחה זו ראויה לבחינה מחודשת. אומנם היונה הייתה מביתת בארץ ישראל בתקופת המקרא,⁶ אולם בני התקופה הכירו היטב את חייה הטבעיים של היונה, ועובדה הראויה לתשומת לב היא שרוב ההקשרים שהיונה נזכרת בהם במקרא מתאימים דווקא לאורח חייה הטבעי, הבלתי מבויט.⁷ לדוגמה: "עֲזְבוּ עָרִים וְשִׁכְנוּ בְּסֻלְעַי יְשֻׁבֵי מוֹאָב, וְהָיוּ כְּיוֹנָה תִּמְקַן בְּעֵבְרֵי פִי פֶּחַת" (ירמיהו מ, כח); "וּפְלֹטוּ פְּלִיטָהּם וְהָיוּ אֶל הַקְּרִים כְּיוֹנֵי הַגְּאֵיוֹת כָּלֵם הַמּוֹת" (יחזקאל ז, טז). כתובים אלה - ורבים אחרים⁸ - מתארים בבירור את חייה של יונת הבר. בחייה הטבעיים היונים מקננות בנקיקי הסלעים, היינו בחורים, בסדקים או במדפי סלע בקירות של ואדיות או מצוקים. מנהג זה נתן ליונה מהמין הנפוץ, שממנו יצאו כל זני הבית, את שמה המדעי יונת הסלעים (*Columba livia*). בהקשר זה יש לציין כי גם ביות היונים בתקופות הקדומות לא נעשה בשובר אלא בקולומבריום, מערכת חורים חצובים בסלע שאינה אלא חיקוי מעשה ידי אדם לסביבת קינון הטבעית של היונים.⁹ ככל הנראה בתקופת המקרא נעשה גידול היונים באופן זה, ולא בשובר מן הסוג המוכר לנו מתקופות מאוחרות יותר.¹⁰

6. ככל שידיעתי מגעת, הדיון המפורט ביותר בנושא זה עד היום הוא דיונו של דלמן, 1942, 7, עמ' 256-290.
 7. וכבר עמדה על כך חוקרת הטבע פרמלי, 1960, עמ' 165, בספרה על הציפורים בתנ"ך, אלא שמשום מה הוציאה פרמלי מכלל זה ללא הצדקה דווקא את הפסוק הנידון (ראו להלן).
 8. "יְחַרְדוּ כַּפּוֹר מִמְּצָרִים וְכִיוֹנָה מֵאֶרֶץ אֲשׁוּר" (הושע יא, יא); "יִאֲמַר מִי יִתֵּן לִי אֲבֵר כְּיוֹנָה אֶעֱוֶה וְאֶשְׁכְּנָה. הֲנָה אֶרְחִיק נֶדָד אֶלֶין בְּמִדְבָּר" (תהלים נה, ז-ח); "יוֹנָתִי בְּחַגְלֵי הַסְּלֵעַ, בְּסִתְרֵי הַמְּדַרְגָּה" (שיר השירים ב, יד); "עֵינָיו כְּיוֹנִים עַל אֶפְיָקֵי מַיִם" (שם ה, יב) ועוד.
 9. בארכאולוגיה של העולם הקלסי מוכרים הקולומבריומים בעיקר כמערכת קבורה. אך כפי ששמע מעיד, לכתחילה שימשו מתקנים אלה לגידול יונים, ונראה כי זה היה תפקידם של הקולומבריומים שנמצאו בארץ ישראל (שכולם מן התקופה ההלניסטית והרומית). ראו את דיונו המקיף של דלמן, 1942, 7, עמ' 270-290, שסקר את כל הקולומבריומים העתיקים בארץ ישראל שנועדו לו ותיאר כל אחד מהם, וראו גם את מחקריו המקיפים של טפר, תשמ"ו; טפר, תשס"ז.
 10. כך מסתבר, היות שזו דרך ביות היונים הקדומה יותר. גידול יונים בשובר, כלומר במגדל בניו (פריסטראון ביוונית) החל בעולם רק בתקופה ההלניסטית, ובארץ ישראל לא נבנו מתקנים כאלה לפני התקופה

לפי עניינו, גם הכתוב שלנו נראה מתאים הרבה יותר לתופעה אופיינית זו מחייה של יונת הבר מאשר לתיאור יונים מביתות השבות אל השוּבך. דימוי היונים לענן מרמז שהציור אמור בלהקת יונים גדולה וצפופה הנעה כגוש אחד. ציור זה הולם מעוף של להק יונים בסביבה טבעית יותר משהוא הולם מעוף של להק כזה במגורי האדם. להק יונים כזה הנע בוואדי ששני צידיו מצוקי סלע הוא תופעה מרשימה מאוד. היונים, שמספרן יכול להגיע לאלפים, הנעות בגוש אחד, חולפות בוואדי כרוח סערה ומתייצבות על צלעותיו, המכילות אין־ספור חורים וסדקים שבהם היונים שמות את קיניהן. ראוי להביא כאן מדבריו של חוקר הטבע הדגול הנרי בייקר טריסטרם, 'אבי הזואולוגיה של ארץ ישראל', שתיאר במאה ה־19 את חיי יונת הבר:

הלהקות העצומות של יוני הסלעים בארץ ישראל הן מעבר לכל תחרות, הן עולות בהרבה אפילו על העננות של ציפורי הבית. ארצות מעטות מותאמות להן התאמה מעוררת השתאות כמו ארץ הקודש, בהיותה משופעת בגאיות או בערוצים עמוקים שבהם צוקים תלולים של אבן גיר רכה, החרוצים לכל הכיוונים בנקרות ובסדקים כמו חלות דבש. אחדים מגאיות אלה קרויים, בגלל המוני היונים שהם מכילים, 'ואדי חמאם', כלומר גיא היונים. אחד המרשימים ביותר מבין אלה הוא [...] המאוכלס באלפי יוני סלעים, שמעופן המהיר ומקומות הקינון שלהן בעמקי הסדקים מעניקים להן ביטחון מפני התקפותיהם של הניצים הרבים החולקים איתן את המערות.¹¹

רשמים אישיים יותר מתצפיותיו של טריסטרם אפשר למצוא בספרו 'מסע בארץ ישראל' ונראה לי שהחן שבתיאור מצדיק עוד ציטוט מדבריו:

שונה מאוד מזה נחל עמוד, היורד מקרבת צפת דרומה. זהו גיא צר, בין מתלולי אבן־גיר גבוהים 150 עד 200 מטר, השרוי בצל עולמית, וקירות הסלע בשני עבריו כה קרובים, עד שנאלצנו לרכב פעמים רבות בתוך ערוץ הזרם. בצוקים פעורות מערות בגבהים שונים, הרחק מדריכת רגל אדם, ובהן מוצאים להם מקלט בטוח מאות נשרים אציליים, כמה פרסים, בזי־צוקים ומיני עיט אחדים. אולם שום תיאור במילים לא ייתן לקורא מושג נכון על רבבות יוני הסלעים. הן טסו בעננות גדולות הנה והנה בחלל הגיא, והסתחררו בסער ובמשק כנפיים שהטיח בנו משבי רוח. היה משעשע לראות איך הן הפרו את שלוות ההשקט ואת שיווי המשקל של הוד

הרומית הקדומה. קולומבריומים לעומת זאת נבנו בארץ ישראל, על פי הממצאים, לאורך כל התקופה ההלניסטית (ראו ספר, תשס"ז, ובייחוד עמ' 148-157).
11. טריסטרם, 1867, עמ' 215. כל התרגומים שלי אלא אם צוין אחרת.

מלכותו הנשר בחולפן בעף על פניו. העוף הענק, שדאה שאן בבדידות מזוהרה, ממש נהפך על גבו בהדף הרוח הפתאומי מכנפיהן המתנפנות.¹²

הקוראים את הפרק בישעיהו שממנו לקוח הפסוק הנידון, המתאר בצבעים מרהיבים ביותר את שיבת ישראל לארצם מן הגלות, יראו כי תיאורים אלה מתאימים לכוונת הנביא בכל היבט של התיאור, הן מבחינת העוצמה וההוד שבתופעת טבע זו, הן מבחינת מהירות מעופן של היונים, הן מבחינת ההרגשה הביתית, אותה הרגשת ביטחון שציין טריסטרם, שנותן ליונים מקום קינון ב"עמקי הסדקים". בייחוד מתאים לעניינה של הנבואה השילוב בין המהירות והעוצמה שבהן כל ההמון הגדול הזה שב אל ביתו מצד אחד ובין הביטחון שבו כל יונה יחידה מוצאת את מקומה מצד אחר. אם כן, נראה שהפירוש הסביר ביותר על פי ההקשר הוא שארובותיהן של היונים הן החורים והסדקים שבסלע, וממילא שמשמעות המילה 'ארובה' היא 'חור', 'סדק'.¹³

אף על פי שרק בזמן האחרון דעה זו מתחילה למצוא אחיזה במחקר המקרא היא אינה חדשה; לכלל המסקנה המוצגת כאן באו חוקרים אחדים כבר לפני שנים רבות. מעניין שלא היו אלה חוקרי מקרא אלא מלומדים שכתבו על הריאליה של ארץ ישראל בזיקה למקרא. אחד מהם היה ויליאם מקלור טומסון, כומר אמריקני אוונגליסט בן המאה ה־19 שעשה בארץ שנים רבות בשליחות מיסיונרית. במסגרת זו כתב, כנהוג בעת ההיא, ספר על מסעותיו בארץ הקודש, שהיה לאחד הספרים הפופולריים ביותר בסוגה זו. הספר גדוש תיאורי טבע המצטיינים בעין חדה. מפגש עם יוני הסלעים הביא את טומסון אל הפסוק שלנו ואל שאלת פרשנותו:

דרכנו מתפתלת למרגלות הצוקים האלה, ובקרוב נרד אל המואדמייה (הכוונה לאחד מקטעיו העליונים של נחל דישון – א"ש), אחד הגאיות הפראיים ביותר בארץ נפתלי. [...] צוקיו האימתניים

12. טריסטרם, תשל"ז, עמ' 333-334.

13. אומנם טריסטרם עצמו – שייחד תשומת לב רבה לתיאורי הטבע במקרא – פירש את הפסוק הנידון כפי המקובל, שארובות הן "dovecotes towers with latticed openings" המשמשים את יונת הבית (טריסטרם, 1867, עמ' 214). אך את קביעתו זו הכתיבה, כפי שמעידה המילה latticed, הדעה המקובלת במילונאות המדעית באשר למשמעות המילה 'ארובה'. מדבריו ברור שהדימוי לענן הולם דווקא את יונת הבר: "[...] The Wild Pigeons, which abounds in 'clouds' in the Holy Land" (שם, עמ' 213). ואכן, אליס פרמלי, שכתבה ספר על הציפורים הנזכרות במקרא, הבחינה בהתאמה המובהקת בין תיאוריו אלה של טריסטרם ובין פסוק זה בישעיהו. ואולם אחרי שהיא מעירה על כך היא מוסיפה: "סופו של פסוק זה – 'וכיונים אל ארובותיהם' – הוא אולי ההתייחסות היחידה במקרא כולו למקומות קינון מעשה ידי אדם ולביות ציפורים" (פרמלי, 1960, עמ' 165). כמובן, אי אפשר לחלק כך את הנושא של שני הדימויים, שהרי ללא הצלע השנייה הצלע הראשונה חסרה נושא.

מלאים במערות ובנקיקים, משכנם החביב של ניצים ונשרים. והנה באה להקת יונים חסונות, מוצקות, אפורות כבדל, "עפות כענן, וכיונים אל חלונותיהם"¹⁴.
האם אלה הן היונים, והסדקים האלה בסלע הם החלונות שאליהם מתייחס הנביא?¹⁵

עוד מלומד שבא לכלל מסקנה זו היה התאולוג, הבלשן וחוקר ארץ ישראל גוסטב דלמן, שבספרו המונומנטלי 'עבודה ומנהגים בארץ ישראל' אסף חומר רב מאוד בנושא הכלכלה והריאליה בארץ ישראל של זמנו (תחילת המאה ה-20), לרבות השוואות מקיפות למקרא ולמקורות חז"ל. אגב דיון בתפריטם של יושבי הארץ בתקופת המקרא הדגיש דלמן - ובצדק - שהיונה המוזכרת במקרא היא בדרך כלל יונת הבר ולא יונת הבית. בהקשר זה העיר: "כאשר היונים עפות אל האשנבים (ארובות) שלהן, הכוונה חייבת להיות לפתחיהם של סדקי הסלעים שלהן"¹⁶. בעקבות דלמן דעה זו מתחילה אט-אט למצוא את מקומה במחקר.¹⁷

ב. כעשן מ'ארובה'

"לֵךְ יְהוֹי כַעֲנַן בְּקֶרֶב יְכַטֵּל מִשְׁפִּיִם הַלֵּךְ כְּמַץ יִסְעֶר מִגֶּזֶן וְכַעֲשָׂן מֵאַרְבֵּה" (הושע יג, ג).

בתרגומים עתיקים (כמו הוולגטה) וכן בתרגומים הקלסיים לשפות אירופה תורגמה המילה 'ארובה' בפסוק זה במילה המציינת מתקן בנוי בגג המיועד ליציאת עשן, כמו Schornstein (לותר) או chimney (תרגום המלך ג'יימס) - כמשמעותה של 'ארובה' בעברית החדשה. ואולם בתרגומים חדשים יותר בדרך כלל מילה זו מתורגמת במשמעות חלון,¹⁸ זאת כנראה בהשפעת המילונאות המקראית, שביקשה למצוא משמעות אחידה להיקריוותיה השונות

14. הכוונה כמובן לצטט את הפסוק (ישעיהו ס, ח). תרגמתי תרגום מילולי כדי שהדברים ישתלבו בהקשר.

15. טומסון, 1859, עמ' 268. בהמשך הוא דן בהרחבה בשאלה ומצדיק את זיהוי התופעה שתיאר עם האמור בפסוק.

16. דלמן, 1942, 6, עמ' 96. אחר כך, במסגרת דיון נרחב ביונת הבר, חזר דלמן על הצעה זו בלשון מהוססת יותר (דלמן, 1942, 7, עמ' 263).

17. היא מובאת כאפשרות במילון גניוס החדש בהסתמכות על דלמן. גם קוהלר ובאומגרטרנר, 1953, שאף הם פירשו 'ארובה': חור, הסתמכו על דלמן. ואולם למרבה התמיהה בהקשר הפסוק שלנו פירשו מילה זו דווקא אשנב בשוברך (Luke [...] in Taubenhäuser), כלומר על פי הדעה המקובלת שמדובר ביונת הבית. אומנם הם מפנים גם למקום שבו מציע דלמן אפשרות שנייה שמדובר בשוברך (דלמן, 7, עמ' 263). כן מובאת דעה זו, שוב בהסתמך על דלמן, בפירושו לישעיהו של קול, 2001. זהו הפירוש היחיד לישעיהו שבו מצאתי דעה זו. אוסולט, 1998, עמ' 534, העיר כי על פי קוהלר ובאומגרטרנר, שם, משמעות המילה 'ארובה' היא חור, אך הערה זאת אינה מוצאת ביטוי בתרגומו לכתוב.

18. T101 Revised Standard Version, La Jerusalem Bible

של 'ארובה' במקרא; ל'ארובה' במשמעותה המודרנית אין עניין עם ההקשרים האחרים שבהם מובאת מילה זו. כמו כן, ההנחה ש'ארובה' כזו המקובלת בבנייה באירופה נראתה בארץ ישראל בתקופת המקרא, היא אנכרוניסטית בעליל.

עובדה זו לא נעלמה, כמובן, מעיני חוקרים בני זמננו. בפירושים החדשים להושע אפשר למצוא שתי הצעות לביאור מילה זו. האחת היא שמדובר בחלון סתם (כלומר חלון רגיל), והאחרת היא שמדובר בפתח או אשנב בגג. הפירוש הראשון מתבסס בעיקר על המילונאות המקראית,¹⁹ והפירוש השני נסמך על הטיעון ש'ארובה' אינה המילה הרגילה בעברית לחלון, וכן שחלון בגג מתאים לציאת עשן יותר מחלון בקיר.²⁰ רוב המפרשים מציגים את שתי האפשרויות בלי להכריע ביניהן.²¹ הטיעון ש'ארובה' אינה המילה הרגילה לחלון מוצדק, אך גם הפירוש 'אשנב בגג' אינו מתאים לכל היקרויותיה האחרים של 'ארובה'.²² גם כאן אפוא יש לנו מצב דומה למה שראינו בסעיף הקודם, שבו המפרשים מתלבטים בין שתי משמעויות: אחת שמתאימה יותר להקשר המסוים, ואחרת - חלון - שאולי אינה מתאימה לו בה במידה, אולם אמורה להלום באופן בסיסי את כל היקרויותיה של המילה. אולם גם הדעה שמדובר באשנב בגג אינה בהכרח המתאימה ביותר להקשר. גם לפי דעה זו, כמו לפי חלופתה, מדובר בהתקן אדריכלי מעשה ידי אדם; היא משקפת את ההנחה שתכנונו של בית צריך לאפשר יציאת עשן.²³ הנחה זו סבירה לנוכח המציאות שהייתה מוכרת למפרשים ולמתרגמים, אולם היא אינה נכונה בקשר לארץ ישראל. בתרבות החומרית שהייתה קיימת בארץ ישראל כמעט בכל תולדותיה - למעשה, עד העת החדשה - לא נעשו הבישול והאפייה בתוך הבית; מקומם של התנור והכירה היה בחצר.²⁴ גם השימוש באש לחימום לא היה מקובל.²⁵ על כן לא היה נהוג להבעיר אש בבית,

19. עדות לכך היא שחוקרים שמפרשים מילה זו במשמעות חלון מזכירים בדרך כלל בהקשר זה גם שבכה (ראו למשל הרפר, 1905, עמ' 397). מוטיב השבכה אינו מסייע להתאמת הפירוש להקשר, ואזכורו נגרר מן ההישענות על גזניוס ועל ההולכים בעקבותיו.

20. כך למשל כתב דיוויס, 1992, עמ' 288: "The word used here ('arubbāh) is not the normal word for" **"window**, and may refer to an opening in the roof

21. לדוגמה: מייס, 1969; אנדרסון ופרידמן, 1980; דיוויס, 1992 (ראו בפירושהם על אתר).

22. פירוש זה אומנם מתאים לצירוף ארובות השמיים, אך הוא אינו מתאים ביותר לכתוב בקשר ליונים שנידון בסעיף הקודם, ואין לו שום עניין בכתוב "וְיִחַשְׁבוּ הָרְאוֹת בְּאַרְבֹּת" (קהלת יב, ג), שיידון בסעיף הבא.

23. ההנחה שמדובר בפתח שנעשה בכונה למטרה זו באה לידי ביטוי בדברי רוב המפרשים שנדרשו לנושא. כך לדוגמה כתב מייס, 1969, עמ' 173: "The vent ('arubbā) is the hole left in the roof or wall for smoke" **"to escape from inside fire**

24. ראו הירשפלד, תשמ"ז, עמ' 177-178.

25. כל אזכוריו של התנור במקרא הם בהקשר לאפייה או לבערה סתם, אך לא לחימום. במקום היחיד במקרא שנוכר בו מתקן לחימום הוא מכונה אה: "וְיִחַשְׁבוּ הָרְאוֹת בְּאַרְבֹּת" (קהלת יב, ג), שיידון בסעיף הבא. (ירמיהו לו, כב). ואולם שם מדובר על ארמון החורף של המלך, ואין ללמוד מכך על מציאות החיים הרגילה. על חריגותה של תופעה זו במציאות של ארץ ישראל בתקופת המקרא מלמדת

וממילא לא היה צורך במתקן ליציאת עשן ממנו.²⁶ אומנם בלשון חז"ל המילה 'ארובה' מציינת חור שנעשה במכוון בתקרה או בגג, אך כפי שנראה להלן, סילוק עשן לא היה מטרתו היחידה וגם לא העיקרית של מתקן אדריכלי זה. על כל פנים אין לנו עדות שגם בתקופת המקרא היה מצוי מתקן כזה.²⁷

נראה אפוא שהפירוש הפשוט ביותר על פי ההקשר הוא שהכוונה לחור או סדק שנוצר בגג באופן טבעי. חורים וסדקים היו תופעה שכיחה בתקרת הבית הארץ-ישראלי בתקופות קדומות. גגו של הבית היה שטוח. הוא נבנה מקורות עץ שהחללים ביניהם מולאו בענפים וכדומה, וטויח למעלה.²⁸ סדקים היו נוצרים בגג דרך קבע, והיה צריך לטוח אותם מחדש מדי שנה בשנה, לפני בוא הגשמים.²⁹ אם באופן חריג הובערה אש בבית או אם פרצה בו דלקה, יכול העשן לצאת מבעד לסדקים אלו. דימויו של הושע משקף כנראה תופעה זו, ולא יציאת עשן דרך 'ארובה' מעשה ידי אדם - דבר שאין לו אחיזה בריאליה של תקופתו.³⁰ גם מכתוב זה נראה אפוא שהפירוש הסביר למילה 'ארובה' הוא 'חור, סדק'.

ג. הראות בארובות

"בַּיּוֹם שִׁיָּעַזוּ שְׂמֵרֵי הַבַּיִת וְהִתְעַוְּתוּ אֲנָשֵׁי הַחֵיל וּבָטְלוּ הַטַּחֲנוֹת כִּי מֵעַטּוֹ וְחָשְׁכוּ הָרְאוֹת בְּאַרְבוֹת" (קהלת יב, ג).

בהבנת המשפט "וחשכו הראות בארובות", וכן בהבנת הפסוק בכללו, יש מחלוקת מהותית בין הפרשנות היהודית ובין הפרשנות המקובלת במחקר הלא יהודי. בפרשנות היהודית הובנה

-
- גם העובדה שהמילה אח, שמובאת במקרא רק כאן, שאולה כנראה ממצרית (למבדו, 1953, עמ' 146, ושם, ספרות קודמת; וקיבלו דעה זו קוהלר ובאומגרטנר, 1953). בהתאם לכך, ביטחונה של אשת החיל נגד הקור והשלג אינו מבוסס על אמצעי חימום אלא על ביגוד מתאים: "לא תִּירָא לְבִיתָהּ מִשֶּׁלֶג כִּי כָּל בֵּיתָהּ לְבֶשֶׂת שְׂנִיִּים" (משלי לא, כא; וראוי לציין כי התיאור שם מתאים למשפחה אמידה).
26. על כן אין לקבל את הצעתו של גאסטר לתקן את הכתוב "כִּי קָרְבוּ כְּתִנּוֹר לְבָם בְּאַרְבָּם" (הושע ז, ו) ולקרא 'כארבה' במקום 'בארבם' (גאסטר, 1954, עמ' 79).
27. גם אם היה מתקן כזה בתקופת המקרא, ברי שבתקופה זו עדיין לא נתייחדה המילה 'ארובה' לחור מסוג זה דווקא, שהרי בשאר מופיעיה של המילה במקרא אין עניין למשמעות מסוימת זו.
28. ראו הירשפלד, תשמ"ז, עמ' 146-148.
29. מציאות זו משתקפת לדוגמה במשנה: "שפין את הסדקין ומעגילין אותן במעגילה, ביד וברגל, אבל לא במחלצים" (מועד קטן א, י).
30. גם אם נניח שמדובר במתקן מעשה ידי אדם, אין בכך לאשש את הדעה שמשמעות המילה 'ארובה' היא חלון, שהרי אין זהות - לא צורנית ולא תפקודית - בין חור בגג, שדרך כלל הוא קטן ועגול, ובין חלון בקיר, שדרך כלל הוא גדול יותר ורבוע. על כן גם לפי הנחה זו המשמעות הכללית חור מתאימה יותר מן המשמעות חלון.

המילה הרואות כנוגעת לעיניים, ובהתאם לכך הובנה המילה ארובות כנוגעת לחורים שהעיניים נתונות בהם (מה שאכן מכונה בעברית החדשה ארובת העין). הבנה זו מצויה כבר בתרגום הארמי: "ויתעממו עיני דמסתכלן בחרכי רישך". בדומה לזה פירשו רוב הפרשנים היהודים, ראשונים כאחרונים. כך לדוגמה פירש דוד אלטשולר, בעל מצודת דוד: "הם העיניים הרואות דרך פתיחת חורי העיניים". משמעות המשפט לפי הבנה זו היא שהעיניים יחדלו מלראות. השימוש בפועל חשך מובן היטב לפי פירוש זה, שהרי מהות החושך היא שאי אפשר לראות. פרשנות זו מעולם לא מצאה מהלכים בין המפרשים הלא-יהודים, שפירשו את המילה הרואות כנוגעת לנשים.³¹ כך כבר נכתב בתרגום השבעים: "καὶ σκοτάσουσιν αἱ βλέπουσαι" (והנשים המביטות בעד החלונות יחשכו). בעקבותיו הלכו כמעט כל תרגומי המקרא, למשל תרגום המלך ג'יימס: "And those that look out of the windows be darkened". בתרגומים החדשים הוחלף בדרך כלל הכינוי הסתמי (those) בשם עצם קיבוצי, כמו "the ladies".³² לפי הבנה זו משמעות המילה 'ארובה' היא חלון, והכתוב מדבר בגירות המביטות בעד החלון. לעומת זאת לא ברור מהי משמעות הפועל חשכו, וממילא מהו מובנו של המשפט בכללו לפי פירוש זה. על כל פנים פרשנות זו מוסכמת כיום והיא נלקחת כמובנת מאליה (ובדרך כלל ללא דיון) כמעט בכל הפירושים החדשים לספר קהלת.³³

לרוע המזל, מחלוקת זו בין הפרשנות היהודית והפרשנות הלא יהודית נבלעה, בלי לזכות בתשומת לב, בוויכוח הגדול הנטוש במחקר בדבר מהותה, אופייה ומשמעותה של הפסקה בקהלת יב, א-ז. דעה מקובלת היא שאת הפסקה הזו אפשר לקרוא בכמה מישורים, המוגדרים במונחים כמו 'מילולי', 'פיגורטיבי', 'אלגורי', 'סימבולי' וכדומה, אך אין הסכמה כיצד יש לפרש את הכתוב בכל אחד מהמישורים האלה, וגם לא בשאלות מתודולוגיות בקשר לאפיונם של המישורים השונים וטיב היחס ביניהם.³⁴ מקומה של הפרשנות היהודית לא נפקד כליל מהדיון האינטנסיבי בשאלות אלה, אך גם כאשר היא נזכרת היא מוצגת בדרך כלל שלא כהלכה.³⁵

31. יוצא מכלל זה תרגום הוולגטה, שאינו מתרגם את המילה ארובות חלונות אלא חורים (foramina). לפי זה נראה שאף הוא הבין שבמילה הרואות הכוונה לעיניים.

32. כך לדוגמה ברטון, 1908; פוקס, 1989; מרפי, 1992 (ראו פירושיהם על אתר).

33. מצב זה מפתיע היות שכמה מילונים חשובים בעברית המקראית (בראון, דרייבר ובריגס, 1907, HALAT) מצדדים בפרשנות היהודית לפסוק זה, וראו להלן.

34. יש סקירה ממצה למדי של ויכוח זה בפירושו של פוקס, 1999, בעיקר בנספח 2 שם (עמ' 333 ואילך), ושם ספרות קודמת. לדיון בשאלת האלגוריה ראו גילברט, 1981. לדוגמה לגישה שונה - ולמעשה הפוכה מבחינת השאלה מהי המשמעות המילולית ומהי האלגוריה - ראו בוזי, 1932.

35. בדרך כלל חוקרים שמציינים שלפי המסורת היהודית בפסקה זו מדובר באיברי הגוף ובתופעות של זקנה, מתייחסים לפירוש זה כאלגורי. כך לדוגמה כתב מרפי, 1992, עמ' 115: "The allegorical approach", ו"יוצא בזה כתב סואו, 1997, עמ' 372. למעשה, לפי הפרשנות היהודית, לפחות בסיפה של פסוק ג פירוש זה אינו אלגוריה אלא משמעו הפשוט של הכתוב.

מהגישות השונות לפרשנות פסקה זו במישור המילולי, הפרשנות המקובלת ביותר כיום, לפחות בהקשר המסוים של פסוק ג, מפרשת אותה כמדברת על בית או ארמון שמצוי בתהליך עזובה והתפוררות. ציור זה של בית מתמוטט ונעזב, לפי הדעות המקובלות, הוא אלגוריה לימי הזקנה או למוות.³⁶ המחלוקת בין דעה מקובלת זו ובין הפרשנות היהודית ממוקדת בשאלה מהם נושאי המשפטים בפסוק. לפי הפרשנות היהודית, הפסוק מדבר באיברי הגוף ובתהליכי הזקנה שהם עוברים. לפי הפרשנות האחרת, שמניחה שהכתוב מדבר בארמון נעזב ומתפורר, נושאי המשפטים הם קבוצות שונות של אנשי הארמון. לא ניכנס כאן לזוויכוח הגועש בעניין פסקה זו בכללה אלא נתמקד בשאלה מהי המשמעות הסבירה ביותר מבחינה לשונית של המשפט "וחשכו הראות בארובות". מבחינה מתודית, כדי לברר את משמעות המילה בארובות עלינו לברר תחילה מיהן 'הראות' ובאיזה מובן 'חשכו'.³⁷ אם משפט זה נבחן בפני עצמו, המילה הראות מתפקדת במשפט זה כשם עצם. האפשרות הפשוטה היא ששם זה, בבואו בה"א הידיעה ובצורת נקבה, נוגע לעיניים, שתפקידן לראות. הנחה זו מוצאת אישוש בעובדה שצורת הבינוני 'ראות', בכל היקרויותיה במקרא, נוגעת רק לעיניים. היא גם מתאימה היטב לפועל חשכו; אם פועל זה נוגע לעיניים, הכוונה ברורה: העיניים חדלות מלראות. שימוש לשון זה מצוי במקרא: "תְּחַשְׁכְּנָה עֵינֵיהֶם מִרְאוֹת" (תהלים סט, כד), "עַל אֵלֶּה תִּשְׁכַּח עֵינֵינוּ" (איכה ה, יז). לעומת זאת, על פי הדעה שנושא המילה הראות הוא נשים או גבירות, קשה להבין מהי משמעות הפועל חשכו. באופן מוזר רוב הפרשנים מפרשים רק את הנושא של משפט זה, היינו את הביטוי "הראות בארובות". את זאת הם עושים בדרך כלל בהרחבה ואף בתוספת של צבע ודמיון. נראה כי הציור של אישה המביטה בעד החלון משך את ליבם של פרשנים במהלך הדורות. לא מעט מהם העמיסו על גרעין זה מוטיבים המתקשרים אליו מן הספרות, מן האומנות ומן הפולקלור.³⁸ לעומת זאת את הנשוא, היינו את האמירה שהראות האלה חשכו, מפרשי הספר משאירים פעמים רבות ללא כל פירוש.³⁹

36. ראו למשל פוקס, 1988; סואו, 1999.

37. שתי סיבות לקדימותו של בירור זה. ראשית, ראוי לדון במשמעות גרעין המשפט - הנושא והנשוא - לפני דיון במשמעות המשלים שלו. שנית, המשפט "חשכו הראות" בנוי משתי מילים רגילות ושכיחות, ואילו משמעותה של 'ארובה' אינה ברורה; הדעת נותנת שיש ללמוד את הסתום מן המפורש, ולא להפך. אני מציג במפורש את השיקולים האלה, שיוכלים להיראות מובנים מאליהם, משום שרוב החוקרים לא התחשבו בהם והלכו בדרך ההפוכה.

38. כך כבר בפירושו של גינבורג, 1861 ("נשות החברה הגבוהה, ששיעשעו את עצמן בדרך זו [...] כפי שנהוג עד היום במזרח", עמ' 457). לדעת ברתולומאו, 2009, עמ' 349: "The motif of women 'looking through'". חוקרים רבים אחרים כתבו דברים דומים. שווינהרסט'שונברג, 2004, קושר את התמונה למיתוס אפרודיטה. לדיון מפורט במוטיב זה כשלעצמו ראו רמון, תשס"ג.

39. כך לדוגמה בפירושיהם של גורדיס, 1951; לונגמן, 1998, ואחרים.

פרשנים אחרים מפרשים או מתרגמים את המשפט בכללו כעוסק בגבירות המסתכלות מבעד לחלונות, אולם בקשר למילה 'וחשכו' הם קובעים שהכוונה היא שהעיניים מאבדות את יכולת הראייה. כלומר, הם מפרשים רק את המובן האלגורי של הכתוב לפי שיטתם, ולא את מה שאמור להיות המובן המילולי. יש שעושים זאת בשתיקה, בלי לעסוק בקושי שבמהלך כזה, אך אחרים תוהים בעצמם מה יכול להיות מובנה של הקביעה שהנשים המביטות בחלונות יחשכו. כפי שכתב קרנשאו, "בגלל אי־בהירות אלה במישור המילולי פרשנים רבים מתמקדים בתוכן הסימבולי של הביטויים האלה".⁴⁰ כלומר, נקודת המוצא היא שהפרשנות שמדובר בעיניים סמלית, ועל כן החוקרים מניחים שחייבת להיות לכתוב גם משמעות אחרת, מילולית, אף שאיננו יודעים מהי. לדעת וייברי, "לא יכול להיות ספק שמטפורות אלה נוגעות לבית או לארמון וליושביו", ועם זאת הוא כתב "אומנם הפעלים לא לגמרי מתאימים עם הדימוי של הבית המאיים; לא ברור [...] למה הכוונה באמירה שנשים אלה יחשכו".⁴¹ כיצא בזה שאל מרפי: "איך ומדוע אפשר לומר על הנשים המביטות בעד החלונות שהן חשכות?" ועל שאלתו זו הוא עונה שיש לחפש את התשובה בהיבט האלגורי.⁴² יש אפוא הסכמה רחבה למדי כיום שאי אפשר לפרש את המשפט הזה פירוש המתאים למה שנתפס כמשמעו המילולי, היינו כנוגע לנשים המביטות בחלונות, לא בגלל קוצר ידו של הפרשן אלא בגלל בעיה אינהרנטית בכתוב: השימוש בפועל חשכו נועד להביע אמירה אלגורית, בלי להתחשב בשאלה כיצד, אם בכלל, הדבר מתאים למשמעות המילולית.⁴³ על עמדה תמוהה זו יש להעיר כי פרשנות שלפיה הטקסט המתפרש חסר מובן אינה יכולה להיחשב פרשנות מילולית או פרשנות בכלל. אם הפרשנות שלפיה נושא המשפט הוא העיניים היא היחידה האפשרית, הרי היא בהכרח הפרשנות המילולית, ולא האלגורית, של הכתוב.

אם הנושא של המילה הרואות הוא העיניים, הפירוש הסביר ביותר למשלים 'בארובות' הוא שמילה זו נוגעת לחור בגולגולת שבו מונח גלגל העין או לסדק שהעין מציצה דרכו אל העולם, כלומר לרווח שבין העפעפיים כשהעיניים פקוחות. לשימוש לשון זה יש מקבילה

40. קרנשאו, 1987, עמ' 186. הוא הציע (בהיסוס) שהכוונה שהנשים תלבשנה שחורים לאות אבל.

41. וייברי, 1989, עמ' 104.

42. מרפי, 1992, עמ' 118.

43. מכלל זה יצא פוקס, 1999, עמ' 324-325, שבפירושו לקהלת מנסה להציע תשובה לשאלה זו. לדעתו משמעות הפועל חשך בכתוב זה היא הצטער, היות עגום (gloomy). פוקס הודה שאין דוגמה במקרא לשימוש כזה בפועל, אך טען כי הצירוף "חֶשְׁכוּ עֵינֵינוּ" (איכה ה, יז) משמעו "become despondent" (להיות עיוור מצער). ואולם נראה שכתוב זה מוכיח את ההפך ממה שביקש פוקס להראות. שהרי לא נאמר בו על בני אדם שחשכו; עיניהם הן שחשכו. לא חשכה כשלעצמה אפוא אלא החשכת העיניים היא שמשמשת מטפורה לצער. הפועל חשך ביחס לאדם עצמו הוא שימוש לשון שאינו קיים כלל, גם לא כמטפורה.

בנבואת זכריה: "וְעֵינָיו תִּמְקְנָה בְּחַרְיָהוֹן" (זכריה יד, יב). גם כתוב זה מוביל אפוא למסקנה כי משמעותה של המילה 'ארובה' היא 'חור, סדק'. הצעה זו, כמובן, אינה חידוש. פירוש זה למילה בארובות מקובל בפרשנות היהודית המסורתית מצד אחד, והוא גם הביאור המקובל להופעת המילה בהקשר זה במילונאות המקראית המודרנית מצד אחר. נשאלת אפוא השאלה מדוע הפרשנות החדשה לספר קהלת זנחה פירוש זה הזנחה גורפת וביכרה עליו את הפירוש שגם לדעת המחזיקים בו קשה מאוד להולמו. אפשר להציע הסברים שונים,⁴⁴ אולם נראה שביסודו של דבר רוב הפרשנים פשוט הסתמכו על המסורת הפרשנית הלא יהודית, שפירשה את המילה 'ארובה' כאן במשמעות חלון, ולא חשבו לערער ולשאול שמא משמעותה אחרת – אף על פי שבמסורת היהודית יש פרשנות חלופית, והיא עתיקה ומקובלת! כך עולה במפורש מדבריהם של כמה חוקרים, לדוגמה סואו:

במקומות אחרים במקרא, הבינוניפועל נקבה רואת נוגע תמיד לעיניים [...]; רק כאן בקהלת יב, ג יש עמימות כלשהי. ואולם לנוכח המשלים בארובות (מבעד לחלונות) עלינו להבין את המילה הרואות כנוגעת לנשים. המוטיב של אישה המביטה בעד החלון שייך לקונבנציה ספרותית המשמשת לעיתים קרובות להביע את תקוותיה המנופצות של האישה.⁴⁵

אולם באופן אירוני הדעה שמשמעות המילה 'ארובה' היא חלון מבוססת בעצמה בעיקר על כתוב זה בקהלת. כבר במהדורה הראשונה של מילון גזניוס (1810), שבה נקבע כי משמעות 'ארובה' היא חלון, היה כתוב זה הדוגמה היחידה כמעט לשימוש המילה במשמעות זו.⁴⁶ גם כשניסו גזניוס וממשיכיו לקשור את היקריוותיה האחרות של 'ארובה' למשמעות חלון (או שבכה) נעשה הדבר כדי לקרב את מגוון היקריוותיה של מילה זו למה שנתפס כמשמעותה הברורה בקהלת, על מנת לנסות לתת לה משמעות אחת.

לפינוי אפוא מעגל קסמים: מפרשי ספר קהלת נדחקו בפירושו של כתוב זה בגלל דבקותם בהנחה שמשמעות 'ארובה' היא חלון, ואילו מפרשי ספרים אחרים שבהם מובאת מילה זו (ישעיהו והושע) נדחקו להתאים את המילה 'ארובה' עם המשמעות חלון

44. ייתכן שנוכחותו של המקרא המתורגם בתודעת החוקרים קלקלה את השורה. בשפות המחקר כמו אנגלית וגרמנית – שלא כבעברית – בינוניפועל אינו יכול להיות שם; המשפט חייב לכלול נושא שמני. על כן אי אפשר להציע תרגום כלשהו בלי לנקוב בשמן של הרואות, וממילא בלי להכריע תחילה בשאלה מי הן. בתודעתם של החוקרים עמד אפוא טקסט לועזי שכלל מילה כמו *ladies or women*. על כן גם כאשר הודו שלפי ההקשר הפרשנות המתבקשת היא עיניים, כבר הייתה בתודעתם הנחה מוקדמת באשר למשמעו של המשפט, והנחה זו גרמה לפירוש זה להיתפס כאלגוריה.

45. סואו, 1997, עמ' 356.

46. גם בביטוי ארובות השמיים נתפרשה מילה זו חלון, אך במובן מטפורי יותר מבמובן מילולי.

בגלל הנחתם כי זוהי משמעות המילה בקהלת וכי זהו המקרה היחיד שבו משמעותה של מילה זו בטוחה.

ד. ארובות השמיים

עתה נפנה לצירוף 'ארובות השמיים', המופיע במקרא שש פעמים בצורתו זו או בשינויים קלים.⁴⁷ כל המתרגמים והמפרשים מאוחדים בדעה שמשמעות המילה 'ארובה' בצירוף זה היא חלון, וברור שדעה זו אינה רחוקה מאוד מהאמת. אך המילה חלון קיימת בעברית המקראית, וסופרי המקרא יכלו להשתמש בה; ההימנעות העקבית משימוש במילה חלון בהקשר זה והשימוש העקיב לא פחות במילה הנדירה 'ארובה' מעידים כי כוונתם המדויקת של סופרים אלה לא היתה לחלון.

ואכן, גם מבחינה עניינית המונח חלון אינו הולם את המבוקש בדיוק אלא באופן ציורי בלבד, שהרי במשמעותו הרגילה הוא נוגע לפתח בקיר של מבנה, ולא כך הוא כשמדובר בשמיים. כמו כן חלון אמיתי נתון בקיר אנכי, ואילו רקיע השמיים אופקי.⁴⁸ לעומת זאת המשמעות שאליה הוביל אותנו הדיון בהיקריותיה האחרות של 'ארובה' - חור, סדק - הולמת את הקשרו של הביטוי 'ארובות השמיים' בדיוק נמרץ; כאשר מים יורדים מן השמיים בשטף עז דומה הדבר כאילו נבקע ברקיע חור או נקרע בו סדק. הבנה זו מצמצמת את המרחק הסמנטי בין הביטוי הנמלץ 'ארובות השמיים' ובין שימושיה היום-יומיים יותר של המילה 'ארובה'.

על פי הבנה זו, משמעות המילה בביטוי זה קרובה מאוד לשימושה בצירוף 'וכעשן מ'ארובה', לפי פרשנותנו - סדק בתקרה. כאמור לעיל, מציאות של מי גשם הדולפים דרך סדק בתקרה הייתה שכיחה בעת העתיקה, ואך טבעי היה להרחיב את הדימוי המעוגן בהתנסות מוכרת זו על העולם בכללו ועל 'תקרתו', השמיים. לעומת זאת מציאות של מים היוצאים (או שמא נכנסים?) מבעד לחלון אינה חלק מן ההתנסות היום-יומית.

לסיכום הדיון בעדות המקראית אפשר לומר כי בכל ההקשרים שמובאת בהם המילה 'ארובה' במקרא המשמעות הסבירה ביותר היא חור, סדק. משמעות זו מאפשרת לפרש את כל היקריותיה של המילה בפירוש אחיד, במובן מילולי ובלי להזדקק להנחה שבמקומות מסוימים השימוש בה מטפורי.

47. הביטוי 'אַרְבֹּת הַשָּׁמַיִם' מופיע בצורתו זו שלוש פעמים (בראשית ז, יא; שם ח, יב; מלאכי ג, י). במקום אחד מופיע פעמיים הביטוי 'אַרְבֹּת בְּשָׁמַיִם' (מלכים ב ז, ב, יט), ובמקום אחר 'אַרְבֹּת מְרֹחַם' (ישעיהו כד, יח). העניין בכל המקרים אחד. כידוע, התפיסה הקוסמולוגית בתקופת המקרא כללה 'מַיִם אֲשֶׁר מְעַל לָרְקִיעַ' (בראשית א, ז).

48. ואכן, דעתם של בראון, דרייבר ובריגס, 1907, לא הייתה נוחה מהמשמעות חלון בהקשר זה, ועל כן הם הוסיפו להגדרתה של 'ארובה' את המילה sluice (סכר). הצעתנו חוסכת את הכפילויות האלה.

ה. 'ארובה' באוגריתית

מכל הלשונות השמיות האחרות ידועה המילה 'ארובה' רק באחת - באוגריתית. גם בלשון זו ידועה מילה זו מיצירה אחת בלבד (טקסט 51), שבה היא מובאת בתקבולת עם המילה חלון. תקבולת זו חוזרת שם כמעט ללא שינוי שש פעמים. ארבע מהן בנוסח: "ארובות בבתים, חלונות בקרב היכלים" (8-5 VI, 127-123 V), ופעמיים בהיפוך הסדר: "חלון בבתים, 'ארובה' בקרב היכל" (26, 18 VII). לכאורה ממצא זה מאשש את הדעה שלפיה משמעות המילה 'ארובה' בעברית היא חלון, אולם אין להשליך בהכרח משימושה של 'ארובה' באוגריתית על שימוש המילה הדומה בעברית. אין מקום אחד במקרא שבו 'ארובה' וחלון באות בתקבולת, וגם אין חפיפה בתפוצת שימושיהן. המילה חלון משמשת בעיקר בהקשרים יום-יומיים, וברור מן ההקשר שמדובר בחלון המוכר לנו. 'ארובה' לעומת זאת אינה מובאת אפילו פעם אחת בשימוש כזה, וכל היקרויותיה הן בהקשרים שאינם מתאימים למשמעות חלון אלא בדוחק. ייתכן אפוא כי באוגריתית נדחתה משמעות המילים 'ארובה' וחלון, אך ברור כי לא כך קרה בעברית.

יש שחשבו אומנם למצוא בדרך של תיקון תקבולת דומה גם במקרא. בעקבות גילוי כתבי אוגרית הצביע קאסוטו על מוטיב העלייה בחלון של האל מות ועל המקבילה המובהקת שיש למוטיב זה במקרא: "כִּי עָלָה מֹות בְּחַלּוֹנֵינוּ בָּא בְּאַרְמְנוֹתֵינוּ לְהִקְרִית עוֹלָל מְחוּץ בְּחַוָּרִים מְרֻחָבוֹת" (ירמיהו ט, כ).⁴⁹ לנוכח ההקבלה הבולטת לכתוב המצוטט לעיל משירי אוגרית הציעו חוקרים אחדים לתקן את הכתוב המקראי ולקרוא "בארובותינו" במקום "בארמנותינו".⁵⁰ הצעה זו דחו דחייה משכנעת ליונשטם⁵¹ וכן טלמון.⁵² ואולם אף אם הצעת התיקון אינה יכולה להתקבל, עדיין קשה שמבחינה סמנטית המילה ארמון אינה מקבילה לחלון.⁵³ לשאלה זו ענה ליונשטם בהשוואת הכתוב בירמיהו לכתוב בנבואת יואל, שבו נאמר כך על הארבה: "בְּבִתִּים יַעֲלוּ בְּעַד הַחַלּוֹנִים יְבֹאוּ כַּנְּב" (יואל ב, ט). זוהי אכן ראייה שאין לקבל את הצעת התיקון, שכן מבחינה עניינית התקבולת בשני הפסוקים דומה, וביואל תיקון כמו זה שהוצע בירמיהו אינו אפשרי. ואולם ההשוואה אינה מסלקת את התמיהה אלא רק מעתיקה אותה אל עוד כתוב: מדוע נמנע גם יואל כירמיהו מלהשתמש במקבילה במילה נרדפת לחלון, כמצוי בשירה האוגריתית?

לאור מסקנותינו אפשר להשיב בפשטות: מחברי המקרא לא השתמשו במילה נרדפת לחלון משום שלא הכירו מילה כזו. גם אם הכירו את התקבולת חלון-'ארובה' מן הספרות

49. קאסוטו, 1938, עמ' 285 והלאה.

50. גינזברג, 1943, עמ' 113-114; זינגר, תש"ד, עמ' 19.

51. ליונשטם, תש"ז.

52. טלמון, תשל"ח, עמ' 122-123.

53. טלמון, שם, עמ' 123-124, הציע במקום לתקן את המלה ארמנותינו, לתקן את המילה חלוננו ל"חלנו".

הלא ישראלית, להם לא התאימה תקבולת זו משום שבעברית משמעות 'ארובה' אינה חלון. על כן בחרו בתקבולת אחרת, המעמידה מול החלונות את המבנים שהמשחית חוזר אליהם דרך אותם חלונות. דווקא ההשוואה לאוגריתית מחזקת אפוא את ההנחה כי משמעותה של 'ארובה' בעברית אינה בדיוק חלון.

ו. 'ארובה' בלשון חז"ל

בלשון חז"ל 'ארובה' היא חור עגול קטן בתקרה, לאו דווקא בגג הבית, אלא גם בין קומה לקומה. גודל החור משתנה; לפעמים קוטרו פחות מטפח (משנה, אהלות י, א-ב) ולפעמים גדול יותר. טווח שימושו אינו ברור די הצורך, אך נראה שהיו מגוונים. הוא שימש לאור (בבלי, פסחים ח ע"א; יומא, לה ע"ב) ולאוויר (תוספתא, אהלות יא, ז) וכדרך קצרה להעביר דברים מקומה לקומה, לדוגמה להכניס פירות מן הגג לבית (משנה, ביצה ה, א). לפעמים היו שופטים כירה על הארובה (תוספתא, כלים ו, יז) או להפך, שמים קדרה תחתיה (משנה, אהלות י, ו). בשום מקור, אולי חוץ מהאחרון, אין אנו שומעים במפורש שה'ארובה' שימשה לסילוק עשן. על כל פנים ודאי לא היה זה שימושה היחיד, שכן הייתה נפוצה כאמור גם 'ארובה' בין שתי קומות בתוך הבית. לדעת בראנד, בתקופת חז"ל היה מצוי מתקן - מעין צינור - לסילוק העשן מן התנור או הכירה אל מחוץ לבית, אולם מתקן זה נקרא לדעתו עין, ולא 'ארובה'.⁵⁴ מכל מקום ממשמעות זו - חור בגג - קיבלה המילה 'ארובה' את משמעותה בעברית המאוחרת, היינו מעשנה בנויה לסילוק עשן מן הבית. היחיד מהכתובים המקראיים שיש בהם שימוש במילה 'ארובה' המתאים התאמה מילולית למשמעותה בלשון חז"ל הוא הושע יג, ג, "וְכַעֲשֵׁן מֵאַרְבֶּה". אם משמעות 'ארובה' הייתה כהנחתנו חור, סדק, יכלה המשמעות בלשון חז"ל להתפתח ממשמעות זו בדרך של הצרת משמעות, מחור סתם לסוג מסוים של חור. ייתכן שלכתוב בהושע הייתה השפעה מסוימת על התפתחות זו, אך אין הכרח להניח זאת, שכן זהו תהליך סמנטי שכיח.

האטימולוגיה של 'ארובה'

לאור מסקנתנו כי משמעות המילה 'ארובה' בעברית מקראית היא 'חור, סדק', אפשר לדון מחדש, על בסיס איתן יותר, בשאלת האטימולוגיה של מילה זו. תחילה נברר מדוע נכשל ניסיון קודם לעשות זאת - ניסיונו של גזניוס, מייסד המילונאות המקראית המודרנית. אף שהצעתו של גזניוס נדחתה בסופו של דבר, הייתה לה השפעה רבה על המחקר;

54. בראנד, תשי"ג, עמ' רכז, רלו, רמא.

למעשה, סיפורה של הצעה אטימולוגית זו שזור בתולדות המחקר הלקסיקלי של 'ארובה'; וכעת נסקור אותן בקצרה.

א. 'ארובה' במילונאות המקרא

גזניוס התחבט רבות מה יעשה במילה 'ארובה'. במהדורה הראשונה של מילונו (1810) ייחד לכל אחד מארבעת ההקשרים שבהם מילה זו מובאת משמעות אחרת: 'חלון', 'פתיח בשמיים', 'שובך יונים' ו'פתיח לציאת עשן'. הוא אף הציג, אומנם בלשון ספק, שמשמעותה המקורית של המילה הייתה שבכה, בהסתמכו על הפועל הערבי *أرب*, שמשמעו קשר, שזר. במהדורה מתוקנת שראתה אור אחרי שנים אחדות (1815) הפך גזניוס את השערתו זו לקביעה ותרגם את המילה במשמעות שבכה. את המשמעויות הפרטניות השונות שנזכרו לעיל הפך לתת־משמעויות של זו. חלק מהן הוא אף ערך מחדש כדי שיהלמו יותר השערה זו, ותהליך זה נמשך גם במהדורות הבאות.⁵⁵

השלכותיה של קביעה זו לא התמצו בערך 'ארובה'; בעקבותיו חידש גזניוס את הערך ארב בכלל. על סמך השוואה לערבית החליט שהמשמעות 'קשר, שזר, פיתל' הייתה משמעותו המקורית של פועל זה בעברית.⁵⁶ בהתאם להנחה זו העמיד גזניוס את המשמעות הזו כמשמעות הראשונה של הפועל ארב - אף על פי שלא מצא אף דוגמה אחת לשימוש כזה במקרא - ואת משמעותו של הפועל כפי שהיא בהיקריותו הממשיות במקרא דחק למקום השני.⁵⁷ יתר על כן, גם את הגדרתה של משמעות זו, שנועדה לשקף את השימוש הממשי בפועל ארב במקרא, שינה גזניוס ממה שכתב תחילה כדי לקרב אותה יותר אל הדחקים האלה, נזכיר, לא באו לעולם אלא כדי לתת מקום להשערה שביקשה להסביר את האטימולוגיה של 'ארובה'.

55. כך לדוגמה במהדורת 1823 ערך גזניוס מחדש את המשמעות המתאימה לכתוב בהושע יג, ג, מחק את הפירוש 'ארובה' והחליף את ההסבר "פתח שדרכו יוצא העשן" ב"שבכה שדרכה יוצא העשן".

56. נראה שהשערה זו התבססה על משמעות הפועל *أرب* בערבית בבניין קל, קשר, ואילו משמעות הפועל בבניין השני (הדגש) היא 'ניצח בעורמה ובתחבולות'. אפשר לשער שמשמעותו של הפועל השני התפתחה מזו של הפועל הראשון באמצעות מעתק סמנטי מאריגת רשתות וכדומה אל לכידה באמצעות תחבולות. נראה שיער גזניוס שתהליך סמנטי דומה קרה גם בעברית.

57. במהדורה מאוחרת יותר (1834) הציג גזניוס שמשמעות שנייה זו התפתחה מהמשמעות קשר, שזר, בעקבות מטפורה מעין "לארוג מזימות".

58. במהדורה המאוחרת (1834) נשמטו מהגדרה זו המילים "jemandem im Hinterhalte auflauern" (לארוב למישהו במסתור), שנכללו בה במהדורות קודמות.

דעתו זו של גזניוס, כמו דעותיו בענייני לשון המקרא בכלל, שלטה במחקר במהלך המאה ה־19.⁵⁹ את המצב שינה הפילולוג פרנץ בול, שבסוף המאה ה-19 קיבל לידיו את עריכת מילון גזניוס. במהדורה הראשונה של מילון גזניוס בעריכתו (1895) שכתב בול את הערך "ארב" שכתוב מקיף וביטל למעשה את הרפורמה שעשה בו גזניוס.⁶⁰ אף על פי כן בערך 'ארובה' לא הטיל בול שינוי ניכר. הוא ביטל את ההפניה לפועל ארב, וכן הסיר את ההגדרה הכללית 'שבכה' ופרט שוב את הערך לארבע משמעויות נפרדות. ואולם את ההגדרות הפרטניות לא טרח לשנות, ומוטיב השבכה עדיין נשאר היסוד המשותף להן. מצב דומה ימצאו המעיינים במילון האנגלי רב ההשפעה של בראון, דרייבר ובריגס.⁶¹ כמו גזניוס גם הם קשרו את המילה 'ארובה' עם הפועל ארב, אולם בלי להסביר מהו הקשר הסמנטי בין המילה ובין הפועל.

מפנה במחקר אירע רק בשנת 1953, כשראה אור מילונם של קוהלר ובאומגרטנר. הן הערך ארב הן הערך 'ארובה' נבנו במילון זה משוחררים מהשפעתו של גזניוס. מוטיב השבכה נעלם מהם לגמרי, עם החלון שהייתה נתונה בו. המילה 'ארובה' תורגמה 'חור בקיר'.⁶² במהדורה מאוחרת של מילון זה (1967) נסוגו מעט קוהלר ובאומגרטנר מפירוש זה והחליפו את המילה הגרמנית loch (חור) ב־luke (חלון קטן, אשנב). כך תורגמה המילה 'ארובה' גם בהוצאה המחודשת של מילון גזניוס בעריכתם של מאייר ודונר (1987).⁶³ גם

59. את התאוריה של גזניוס אימץ בכללותה במילונו פירסט, 1867. המגמה לקשור את המילה 'ארובה' עם עניין השבכה נתחדדה עוד יותר במהדורות האנגליות של מילון גזניוס שהוציא טרגלס, שבמהדורת 1836 ואילך הוסיף הסברים במשמעויות של חלון ושובך, ולפיהם הכוונה לחלון או לשובך הסגורים בשבכה.

60. בול מחק את המשמעות שקבע גזניוס בראשונה והשיב ליושנה את המשמעות הפשוטה. את מעשהו זה ליווה בהערה: "ל'ארובה', שהאטימולוגיה שלה אינה ידועה, אין לאמתו של דבר קשר (לפועל) זה" (גזניוס־בול, 1895, עמ' 62).

61. בראון, דרייבר ובריגס, 1907. אף הם מפרשים את הפועל ארב כפשוטו, בלי לקבל את השערתו של גזניוס; אולם הערך 'ארובה' עדיין מושפע במידה ניכרת מאוד מהשערה זו. למעשה, הם הרחיקו לכת יותר מגזניוס עצמו וויתרו לגמרי על החלון, והותירו את השבכה ליסוד המשותף היחיד במשמעות המילה בכלל הקשריה. דבר זה בא לידי ביטוי בעיקר בפירוש לכתוב "וְחִשְׁבוּ הָרְאוֹת בְּאַרְבוֹת" (קהלת יב, ג), שבו דחו בראון, דרייבר ובריגס, שם, את הפירוש המקובל שלפיו מדובר בנשים המסתכלות בחלונות, ואימצו תחתיו את הפירוש המקובל בפרשנות היהודית, ולפיו הכוונה לעיניים המונחות בחוריהן (ראו את הדיון בפסוק זה לעיל). להצעתם, חורי העיניים מכונים ארבות משום שהן מצופפות בריסים, בדומה לשבכה.

62. כמו בראון, דרייבר ובריגס, 1907, גם קוהלר ובאומגרטנר, 1953, אימצו את הפירוש חורי העיניים לכתוב בקהלת יב, ג, אך הם לא ניסו לקשור אותו עם עניין השבכה אלא ראו זאת כשימוש (אומנם מטפורי) במילה במשמעות חור.

63. אומנם שם נמשכת החלוקה לתתי־משמעויות, כמו במהדורות הקודמות של מילון גזניוס, ובמקרה אחד (הכתוב בקהלת) נותר שם גם זכר למוטיב השבכה.

במילון DCH בעריכתו של קליינס, שראה אור ב־1993, אין זכר למוטיב השבכה, והמילה 'ארובה' נתפרשה שם חלון סתם.⁶⁴

לסיכום, המילונאות המקראית התגברה, גם אם באיחור, על המהומה שיצרה השערתו הכושלת של גזניוס בדבר האטימולוגיה של 'ארובה', אולם התהליך הזה הניח בעקבותיו בלבול מסוים בקשר למשמעות המילה, ועל מקומה של ההשערה האטימולוגית עדיין לא באה השערה אחרת.

ב. ביקורת על השערתו של גזניוס

השערתו של גזניוס התבססה על ההנחה כי משמעות המילה 'ארובה' במקרא היא חלון שיש בו שבכה. מעתק זה ממשמעות שבכה למשמעות חלון מסתמך על ההנחה כי החלון הרגיל בתקופת המקרא היה סגור בשבכה העשויה שתי וערב, כעין סורג. להנחה זו אין בסיס, ומשום כך דחה כבר אליעזר בן יהודה את השערתו של גזניוס: "אבל זה אינו, כי הארבה היא פתיחה בלי כל סריגה, כנראה מהשמוש במשנה"⁶⁵. כיום ביכולתנו לדחות השערה זו גם על בסיס הממצא הארכאולוגי. בכל החפירות שנעשו עד היום בארץ ישראל לא נמצא שריד לשבכה מעין זו. הפריט היחיד שנמצא שקשור לחלונות (של ארמונות בלבד) הוא מעקה לחלון המורכב משורה של עמודונים מעוטרים ועליהם כותרות מחוברות זו לזו. שני פריטים כאלו נמצאו בחפירות הארמון המפואר ברמת רחל.⁶⁶ מושג ברור על מקומם ועל תפקודם של פריטים אלו נותנים לנו שנהבים שנתגלו בחפירות שומרון. על פי המוטיב הקישוטי הידוע של 'אישה בחלון', שנמצא בכמה וכמה מקומות בארץ ישראל ומחוצה לה, אנו יודעים שמעקה מסוג זה כיסה רק את החלק התחתון של חלל החלון; האישה השקיפה מעליו, והוא לא הסתיר את פניה. הוא לא היה עשוי שתי וערב ולא דמה לרשת משום בחינה.⁶⁷

אכן, גם אם מבחינת הריאליה היה קשר מציאותי בין שבכה ובין חלון, לא הייתה השערה זו ראויה להתקבל, משום שאין שום עדות לזיקה סמנטית של שבכה לפועל ארב. ההנחה שלפועל זה הייתה בעבר משמעות של לקשור, לשזור, אין לה על מה שתסמוך.⁶⁸

64. בהתאם לכך חזר הכתוב בקהלת ונתפרש במילונו של קליינס, 1993, כמקובל, כמדבר בנשים המביטות בעד לחלונות.

65. בן יהודה, 1947, א, עמ' 377.

66. ראו אהרונ, 1964, עמ' 56-58.

67. אני זוכר בצער את פרוס' חנן אשל ז"ל, שנועצתי עמו בעניין זה.

68. מכיוון שדינה של הצעה זו להידחות, יש לדחות ממילא גם את הצעותיו של לוי לקשור את 'ארובה' עם המילה היוונית ἀῖρον, שמשמעה נפה, כבר (לוי, 1895, עמ' 109), או עם ἀρβή, שמשמעה מצודת דגים (שם, עמ' 130). הצעה זו נתקבלה על דעת מאייר, 1960, עמ' 338, וקוהלר ובאומגרטנר, 1953, ציינו אותה במילונם, אומנם בסימן שאלה. על הצעות אלה ועל החולשות שבהן ראו דיונו של לוינשטם, 1984,

ג. האיטימולוגיה של 'ארובה'

המסקנה שמשמעות המילה 'ארובה' היא חור מספקת לנו נקודת מוצא להציע הסבר שונה לאטימולוגיה של מילה זו. הזיקה של 'ארובה' לחור אינה מתבססת על קרבה סמנטית בלבד; היא מוצאת אישור גם בעובדה ששתי המילים מופיעות במקרא, כפי שנזכר לעיל, בהקשר דומה: "וַעֲיִנָּיו תִּמְקְנֶה בְּחִירֵהוּ" (זכריה יד, יב) - "וְחִשְׁכוּ הָרְאוֹת בְּאֶרְבֹּת" (קהלת יב, ג). כדי להבין את מהות הקשר בין מילים אלה ניתן דעתנו תחילה למילה אחרת מפורש אר"ב, היא אָרַב (לפנינו רק בצורת הפסק: אָרַב), המובאת פעמיים בספר איוב. ההקשר שבו מובאת המילה בשני המקומות כמעט זהה: "וַתָּבוֹא חַיָּה בְּמוֹ אָרַב וּבְמַעֲוֹנְתֶיהָ תִּשְׁכֵּן" (איוב לז, ח), "הַתְּצַד לְלִבֵּי טָרֶף וְחַיֵּית כְּפִירִים תִּמְלֵא. כִּי יִשְׁחוּ בְּמַעֲוֹנוֹת יִשְׁבוּ בְּסֶכֶה לְמוֹ אָרַב" (שם לח, לט-מ). בכתוב הראשון אָרַב הוא מקום מארב. מאחר שמדובר על מקום משכנה של החיה, בלי זיקה ישירה לפעילות של מארב, נראה כי מקום זה מכונה אָרַב משום שהוא מתאים למארב (ולא רק משום שהוא משמש לו בפועל). בכתוב השני אָרַב הוא כנראה שם הפעולה; מתואר כיצד יכול האריה להסתתר (לשוח, לשכב) בסבך צמחייה (סוכה) בציפייה לטרפו. היות שבשני המקרים נבחרה מילה זו לשמש תקבולת למילה הכללית מעון, נראה שזוהי התכונה העיקרית הנדרשת ממקום משכן (מעון) לאריה - שהמקום יהיה מתאים למארב.

עתה ניתן דעתנו לכתוב דומה: "אֲרִיָּה טָרֶף בְּדֵי גְרוֹתָיו וּמְחַנֵּק לְלִבְאֹתָיו וַיִּמְלֵא טָרֶף חָרָיו וּמַעֲוֹנָתָיו טָרְפָּה" (נחום ב, יג). בפסוק זה משמשת המילה חור במשמעות מקום מרבץ לאריה, בדיוק כמו אָרַב, שבאה (באיוב לז, ח) באותו מובן. יתר על כן, שתי המילים משמשות בהקשר זה תקבולת למילה מעון. לפיכך נראה כי חור ואָרַב קרובות זו לזו מבחינה סמנטית. לא זו בלבד, הקרבה בין חור לאָרַב גדולה מן הקרבה בין חור למעון; בשני הפסוקים הנידונים באה תחילה מילה שמשמעותה קונקרטי (חור או אָרַב), ורק לאחר מכן, לצורך התקבולת, באה המילה מעון, שמשמעותה כללית יותר.

אם כן, לא רק באשר למילה 'ארובה' אנו מוצאים שהיא מובאת בהקשר זהה להקשר שמובאת בו המילה חור - גם באשר למילה אָרַב, שזיקתה הסמנטית לפועל ארב שקופה, אנו מוצאים את אותה תופעה עצמה: אף היא מובאת במקרא בהקשר זהה להקשר שבו מובאת המילה חור. קשה להניח שמדובר בצירוף מקרים. זאת בייחוד אם נתחשב בכך שכל המילים הנידונות - חור, אָרַב ו'ארובה' - הן מילים נדירות שתפוצתן במקרא זעומה. נראה אפוא להסיק מנתונים אלו שהמילה 'ארובה' שייכת אף היא לאותו שדה סמנטי שאליו שייכת המילה אָרַב ושאליו היא קשורה מבחינה סמנטית לפועל ארב. מהות הזיקה האיטימולוגית של המילה 'ארובה'

עמ' 193-194. עוד הצעה, של מטינגר, 1971, עמ' 7, לקשור בין 'ארובה' לשורש ער"ב במשמעות כניסה לא זכתה להתייחסות בספרות, ובצדק. מטינגר מתייחס בקיצור נמרץ רק לארובת העין, כלומר לכתוב בקהלת יב, ג, ואינו מסביר כיצד הצעתו רלוונטית למופיעה האחרים של המילה.

למשמעות חור יכולה להתבאר אפוא למראה הקשר הסמנטי בין חור ובין אָרַב, שאפשר לעמוד עליה על פי קווי הדמיון בין הפסוקים שצוטטו לעיל.

אם כן, נחזור לפסוק "יִמְלֵא טָרֶף חָרְיוֹ וּמְעַנְתָּיו טֶרֶפָה" (נחום ב, יג). כדי לברר במדויק את הטווח הסמנטי של המילה חור בהקשר זה נתבונן בכתובים אחרים שהיא מובאת בהם בהקשר דומה: "בַּעֲרוֹץ נְחָלִים לְשֹׁכְן חָרֵי עֶפְרַיִם וְכַפְּרַיִם" (איוב ל, ו); "הִנֵּה עֲבָרִים יִצְאִים מִן הַחָרִים אֲשֶׁר הִתְחַבְּאוּ שָׁם" (שמואל א יד, יא). בשני כתובים אלה חור הוא מקום המשמש למסתור. כזה הוא כמובן גם מקום המארב, האָרַב; הוא מתאים למארב משום שאפשר להסתתר בו. כך עולה בבירור מן הכתוב "כִּי יִשְׁחֹז בְּמַעֲוֹנוֹת יִשְׁבּוּ בְּסֻכָּה לְמוֹ אָרַב" (איוב לח, מ). סוכה זו היא סבך הצמחייה המשמש מסתור לאריה בשעה שהוא אורב לטרפו, כפי שמפורש בפסוק אחר: "וַיֵּאָרַב בְּמִסְתָּר כְּאֲרִיָּה בְּסֻכָּה" (תהלים י, ט). הקשר המודגש בכתוב זה בין מארב ובין הסתתרות, קשר שהוא למעשה מובן מאליו, הוא שנותן לנו את המפתח להבנת הקשר שבין החור ובין הפועל ארב, משום שחור הוא מקום המשמש למסתור.

קביעה זו נכונה לא רק באשר לכתובים שנדונו לעיל, שבהם החור הוא מקום שיצור חי - אדם או בעל חיים - מסתתר בו. היא נכונה גם לקבוצה השנייה של הכתובים במקרא שמובאת בהם מילה זו, שבהם היא משמשת במשמעות המקובלת יותר בעברית המודרנית - חור קטן (כמו "דוֹדֵי שְׁלַח יָדוֹ מִן הַחֹר" [שיר השירים ה, ד]; "וְהִנֵּה חֹר אֶחָד בְּקִיר" [יחזקאל ח, ז]). גם חור זה מתאים לשמש למארב; אומנם אי אפשר להסתתר בו, אך אפשר להסתתר מאחוריו ולהציץ דרכו. בפסוק שהוזכר לעיל אכן נכתב החור משום שהוא שימש את יחזקאל לראות את התועבות "אֲשֶׁר זָקַנִי בֵּית יִשְׂרָאֵל עֹשִׂים בְּחֹשֶׁךְ אִישׁ בְּחֻדְרֵי מִשְׁכֵּיתוֹ" (שם, יב).

מדיון זה נראה שאת הקשר הסמנטי בין הפועל ארב ובין המילה 'ארובה' אפשר לבאר כך: כדי לבצע מארב נחוצים שני תנאים. מצד אחד האורב חייב להסתתר כדי שהניצוד לא יבחין בו עד רגע התקיפה. מצד אחר עליו להבטיח לעצמו את האפשרות לראות את מי שהוא מבקש לצוד; עיניו צריכות לשמור את תנועותיו של טרפו.⁶⁹ כדי למלא אחר דרישות מנוגדות אלה על האורב להימצא במקום מוסתר ולהשאיר לעיניו פתח צר - חור או סדק - שיוכל לראות דרכו את טרפו. גם מקום המסתור עצמו נקרא בעברית מקראית חור. אני מציע שזו הסיבה להיווצרות המילה 'ארובה' במשמעות חור, סדק.

69. שני היבטים אלה מפורשים בפסוק אחד המתאר את פעולתו של האורב: "יִשְׁבּוּ בְּמִאָרֵב נְחָרִים בְּמִסְתָּרִים יִהְיֶה נְקִי עֵינָיו לְחֻלְכָּה וְיִצְפְּנוּ" (תהלים י, ח).

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- Y. Aharoni, *Excavations at Ramat Rahel: Seasons 1961 and 1962*, Roma 1964. אהרוני, 1964
- J. N. Oswalt, *The Book of Isaiah Chapters 40–66* (NICOT), Michigan 1998. אוסוולט, 1998
- F. I. Andersen & D. N. Freedman, *Hosea* (AB), New York 1980. אנדרסון ופרידמן, 1980
- D. Buzy, "Le portrait de la vieilliesse (Ecclesiaste XII, 1–7)", *Revue Biblique* 41 (1932), pp. 329–340. בוזי, 1932
- א' בן יהודה, **מילון הלשון העברית הישנה והחדשה**, ירושלים 1947
1959–1947
- F. Brown, S. R. Driver & C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, London 1907. בראון, דרייבר ובריגס, 1907
- י' בראנד, **כלי החרס בספרות התלמוד**, ירושלים תשי"ג. בראנד, תשי"ג
- G. A. Barton, *The Book of Ecclesiastes* (ICC), Edinburgh 1908. ברטון, 1908
- C. G. Bartholomew, *Ecclesiastes* (Baker Commentary on the Old Testament Wisdom and Psalms), Michigan 2009. ברתולומאו, 2009
- T. H. Gaster, "Old Testament Notes", *Vetus Testamentum* 4 (1954), pp. 73–79. גאסטר, 1954
- R. Gordis, *Koheleth: The Man and His World*, New York 1951. גורדיס, 1951
- W. Gesenius, *Hebräisch-deutsches Handwörterbuch über die Schriften des Alten Testaments*, Leipzig 1810 (1815, 1823, etc.). גזניוס, 1810
- W. Gesenius, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament* (bearbeitet von F. Buhl), Leipzig 1895. גזניוס-בול, 1895
- W. Gesenius, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament* (18. Auflage, bearbeitet und herausgegeben von... Herbert Donner), Heidelberg 2013. גזניוס-דונר, 2013

- M. Gilbert, "La description de la vieillesse en Qohelet XII 1-7 – est-elle allégorique?", *Supplements to Vetus Testamentum* 32 (1981), pp. 96-109. גילברט, 1981
- C. D. Ginsburg, *Coheloth, commonly called the Book of Ecclesiastes* [...], London 1861. גינזבורג, 1861
- H. L. Ginsberg, "The Ugaritic Texts and Biblical Criticism", *Journal of Biblical Literature* 62 (1943), pp. 109-115. גינזברג, 1943
- G. I. Davies, *Hosea* (NCB), Michigan 1992. דייוויס, 1992
- G. Dalman, *Arbeit und Sitte in Palästina* (I-VIII), Gütersloh, Germany 1928-1942. דלמן, 1942
- י' הירשפלד, **בית המגורים הארץ-ישראלי בתקופה הרומית ביזאנטית**, ירושלים תשמ"ז. הירשפלד, תשמ"ז
- W. R. Harper, *Hosea and Amos* (ICC), Edinburgh 1905. הרפר, 1905
- R. N. Whybray, *Ecclesiastes* (NCB), London 1989. וייברי, 1989
- א"ד זינגר, "עוללות לפירוש שירי אוגרית", **ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה** יא (תש"ד), עמ' 22-17. זינגר, תש"ד
- W. M. Thomson, *The Land and the Book*, New York 1859. טומסון, 1859
- ש' טלמון, "יגיד עליו רעו' - ביאורי כתובים ותיקוני נוסח במקרא על סמך מקבילות מספרות אוגרית", **ארץ ישראל** יד (תשל"ח), עמ' 124-117. טלמון, תשל"ח
- י' טפר, "עלייתו ושקיעתו של ענף גידול היונים בארץ" בתוך: א' אופנהיימר, א' כשר וא' רפפורט (עורכים), **אדם ואדמה בארץ ישראל הקדומה**, ירושלים תשמ"ו, עמ' 170-196. טפר, תשמ"ז
- י' טפר, "קולומבריום, פריסטראון ושובר: בתי גידול מלאכותיים ליונים בארץ ישראל בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית", בתוך: ב' ארבל ואחרים (עורכים), **בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית**, ירושלים תשס"ז, עמ' 133-159. טפר, תשס"ז
- H. B. Tristram, *The Natural History of the Bible*, London 1867. טריסטרם, 1867
- ה"ב טריסטרם, **מסע בארץ ישראל** (מאנגלית: ח' בן-עמרם), ירושלים תשל"ז. טריסטרם, תשל"ז
- H. Lewy, *Die semitischen Fremdwörter im Griechischen*, Berlin 1895. לוי, 1895

- ש"א ליונשטם, "אל תקרי ארבתינו אלא ארמנותינו", **ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה** יג (תש"ז), עמ' 16-18.
- S. E. Loewenstamm, "Die Wasser der biblischen Sintflut: ihr Hereinbrechen und ihr Verschwinden", *Vetus Testamentum* 34 (1984), pp. 179–194. ליונשטם, 1984
- T. Longman, *The Book of Ecclesiastes* (NICOT), Michigan 1998. לונגמן, 1998
- T. O. Lambdin, "Egyptian Loan Words in The Old Testament", *Journal of the American Oriental Society* 73 (1953), pp. 145–155. למבדין, 1953
- M. L. Mayer, "Gli Impresti Semitici in Greco", *Rendiconti del Istituto Loinbardo di sciebze e lettere Milano* 94 (1960), pp. 311–351. מאיר, 1960
- W. Gesenius, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament* (bearbeitet und herausgegeben von R. Meyer und H. Donner), I, Berlin 1987. מאיר ודונר, 1987
- T. N. D. Mettinger, "The Nominal Pattern 'QeTULLA' in Biblical Hebrew", *JSS* 16, 1971, pp. 2–14. מטינגר, 1971
- J. L. Mays, *Hosea* (Old Testament Library), Philadelphia 1969. מייס, 1969
- R. E. Murphey, *Ecclesiastes* (WBC), Dallas 1992. מרפי, 1992
- C. L. Seow, *Ecclesiastes: A New Translation with Introduction and Commentaery* (AB), New York 1997. סואו, 1997
- C. L. Seow, "Qohelet's Eschatological Poem", *Journal of Biblical Literature* 118 (1999), pp. 209–234. סואו, 1999
- M. V. Fox, "Aging and Death in Qohelet 12", *JSOT* 42, 1988, pp. 55–77. פוקס, 1988
- M. V. Fox, *Qohelet and His Contradictions*, Great Britain 1989. פוקס, 1989
- J. Fürst, *A Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament*, London 1867. פירסט, 1867
- A. Parmelee, *All the Birds of the Bible*, London 1960. פרמלי, 1960

- U. Cassuto, "Il palazzo di Ba'al nella tavola II AB di Ras Shamra", *Orientalia* 7, 1938, pp. 265–290. קאסוטו, 1938
- L. Koehler and W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexicon zum Alten Testament*, I, Leiden 1953, 1967. קוהלר ובאומגרטנר, 1953
- J. L. Koole, *Isaiah* (Historical Commentary on the Old Testament), Part 3, III, Leuven, Belgium 2001 (Dutch: 1990). קול, 2001
- D. J. A. Clines (ed.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, I, Sheffield 1993. קליינס, 1993
- J. L. Crenshaw, *Ecclesiastes* (OTL), Philadelphia 1987. קרנשאו, 1987
- ל' רמון, 'בעד החלון נשקפה': מוטיב ההשקפה בעד החלון במקרא וביטוייו בספרות הבתרא־מקראית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, המכון ללימודים מתקדמים של JTS, ירושלים תשס"ג.
- L. Schwienhorst-Schönberger, *Kohelet* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg, Germany 2004. שווינהורסט־שוֹנברגר, 2004